

KA EVROPSKOM DRUŠTVU
OGRANIČENJA I PERSPEKTIVE

IZDAVAČ

Institut društvenih nauka
Beograd, 2018

ZA IZDAVAČA

Dr Goran Bašić

UREDNICI

Dr Lilijana Čičkarić
Prof. dr Aleksandar Bošković

RECENZENTI

Prof. dr Mirjana Bobić
Prof. dr Slobodan Zečević
Dr Bojan Todosijević

LEKTURA

Anka Jakšić

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Milorad Mitić

ŠTAMPA

RIC grafičkog inženjerstva
Tehnološko-metalurškog fakulteta, Beograd

zbornici

KA EVROPSKOM DRUŠTVU

OGRANIČENJA I PERSPEKTIVE



INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
BEOGRAD
INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES
BELGRADE

MIRJANA DOKMANOVIĆ

Naučna saradnica u Centru za pravna istraživanja
Instituta društvenih nauka u Beogradu
mdokmanovic@idn.org.rs

Rodna ravnopravnost u Srbiji: dostignuća, prepreke i perspektive¹

Apstrakt

Predmet ovog rada je sagledavanje aktuelnog stanja rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji kako bi se predvidele perspektive ostvarivanja deklarativno postavljenih ciljeva u ovoj oblasti. I pored napretka u razvijanju pravnog, političkog i institucionalnog okvira rodne ravnopravnosti i usaglašavanja s međunarodnim i evropskim standardima u ovoj oblasti, Republika Srbija je daleko od ostvarivanja *de facto* rodne ravnopravnosti. Nasilje nad ženama, seksizam, rodni stereotipi i predrasude rašireni su u svim sferama javnog i privatnog života. Javne politike u mnogim sektorima su i dalje rodno „slepe“ perpetujući neravnopravnost žena i muškaraca u društvu i porodici. Repatrijarhalizacija društva je rezultat struktura moći utemeljenih na logici kapitala i neoliberalne države. Mogućnosti transformacije rodnih odnosa isključivo putem politika rodne ravnopravnosti su stoga ograničene, s obzirom na ispreplitanost političkih, ekonomskih, društvenih i kulturnih procesa. Rodna ravnopravnost, socijalna pravda i poštovanje ljudskih prava se ne mogu dostići metodama klasične ekonomske politike, imajući u vidu da ona počiva na tradicionalnim rodnim ulogama, klasnim i nacionalnim hijerarhijama, i na privilegovanom muškom agentu. Potreban je zaokret ka novoj paradigmi u čijoj će osnovi biti poštovanje ljudskog dostojanstva i fundamentalni humanizam.

Ključne reči: rodna ravnopravnost, diskriminacija žena, neoliberalna država, tranzicija, rodna perspektiva, socijalna pravda.

Uvod

■ Unazad desetak godina Republika Srbija je učinila znatan napredak u ustanovljavanju pravnog, strateškog i institucionalnog okvira rodne ravnopravnosti. Država je ratifikovala Konvenciju o eliminaciji

¹ Tekst je nastao kao deo projekta *Ljudska prava i vrednosti u biomedicini – Demokratizacija odlučivanja u zdravstvu i implementacija* (ON179023), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

svih oblika diskriminacije žena i redovito izveštava odnosni Komitet UN o učincima primene Konvencije. Ustavom (Sl. glasnik RS br. 98/2006) zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminaciju, između ostalih, i po osnovu pola (čl. 21 st. 3) i garantuje ravnopravnost žena i muškaraca. Najviši pravni akt države nalaže Narodnoj skupštini da obezbeđuje ravnopravnost i zastupljenost polova (čl. 100) i predviđa posebne mere radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima (čl. 21 st. 4).

U skladu sa opredeljenjem da vodi politiku jednakih mogućnosti, Republika Srbija je razvila opsežnu legislativu u ovoj oblasti. Zakon o zabrani diskriminacije (Sl. glasnik RS br. 22/2009) štiti od diskriminacije i diskriminatornog postupanja lica i na osnovu pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, bračnog i porodičnog statusa. Zakon o ravnopravnosti polova (Sl. glasnik RS br. 104/2009) obavezuje organe javne vlasti da vode aktivnu politiku jednakih mogućnosti u svim oblastima društvenog života. Utvrđen je postupak pravne zaštite od rodno zasnovane diskriminacije. Klauzule o rodnoj ravnopravnosti, uključujući posebne afirmativne mere, integrisane su u niz zakona kojima se regulišu pojedine oblasti, kao što su radni odnosi, zapošljavanje, porodični odnosi, izborni postupak, socijalna zaštita, zdravstvena zaštita, obrazovanje, sport, mediji i smanjenje rizika od nepogoda. Nasilje u porodičnim i partnerskim odnosima priznato je kao vid diskriminacije žena. Potvrđivanje Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori br. 12/2013) dovelo je do usvajanja Zakona o sprečavanju nasilja u porodici (Sl. glasnik RS br. 94/2016) i Izmena i dopuna Krivičnog zakonika (Sl. glasnik RS br. 94/2016) u 2016. godini.

U pogledu rodne ravnopravnosti od posebnog je značaja novousvojeni Zakon o planskom sistemu (Sl. glasnik RS br. 30/2018) čija primena počinje 29. oktobra 2018. godine. Zakon predviđa da se prilikom izrade i sprovođenja planskih dokumenata uzimaju u obzir njihovi efekti, između ostalih, na rodnu ravnopravnost (čl. 3 t. 14).

Od 2009. godine Republika Srbija postavlja strateške ciljeve u ovoj oblasti. Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (Sl. glasnik RS br. 15/2009) i prateći Akcioni plan za period od 2009. do 2015. godine (Sl. glasnik RS br. 67/2010) utvrdili su prioritete i obaveze organa javne vlasti s ciljem integrisanja principa ravnopravnosti polova u sve oblasti

delovanja institucija sistema kao jednog od činilaca demokratizacije društva. U ovoj oblasti usvojene su još dve nacionalne strategije, Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima u periodu od 2011. do 2015. godine (Sl. glasnik RS br. 27/2011) i Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji u periodu od 2010. do 2015. godine (Sl. glasnik RS br.102/2010).

Strategija za rodnu ravnopravnost (2016–2020) i prateći Akcioni plan za period od 2016. do 2018. godine (Sl. glasnik RS br. 04/2016) usvojeni su početkom 2016. godine. Prioriteti, ciljevi, mere i aktivnosti definisani su na osnovu nalaza nezavisne evaluacije efekata prethodne strategije u ovoj oblasti (UN Women, SIPRU and Coordination Body for Gender Equality 2015). Polazište Strategije je u prioritetskim ciljevima Vlade Republike Srbije², a rešenja su usklađena s prioritetima definisanim u Nacionalnom programu za usvajanje pravnih tekovina EU u periodu od 2014. do 2018. godine. S obzirom na status kandidata za članstvo u EU, Republika Srbija usvaja pravne tekovine EU i u oblasti rodne ravnopravnosti sadržane u ključnim dokumentima o osnivanju EU, ljudskim pravima i relevantnim Direktivama. Strateški ciljevi su usklađeni i s ciljevima Strategije rodne ravnopravnosti Saveta Evrope u periodu od 2014. do 2017. godine³.

Nacionalni politički okvir u oblasti unapređivanja rodne ravnopravnosti uključuje i Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije (Sl. glasnik RS br. 60/2013) s pratećim Akcionim planom za period od 2014. do 2018. godine⁴ i Nacionalni akcioni plan za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji u periodu od 2017. do 2020. godine (Odluka Vlade Republike Srbije 05 br. 337-12773/2016-1 od 19. maja

² www.rsjp.gov.rs/pripritetni-ciljevi-vlade-srbije-utvrdjeni-akcionim-planom-za-sprovodjenje-programa-vlade 04.06.2018.

³ Ciljevi ove Strategije su: eliminisanje rodnih stereotipa i seksizma, sprečavanje i borba protiv nasilja nad ženama, garantovanje jednakog pristupa pravdi, postizanje uravnoteženog učešća žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju i postizanje rodne ravnopravnosti u svim politikama i merama.

⁴ Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije i prateći Akcioni plan predviđaju mere za eliminisanje diskriminacije žena i poboljšanje njihovog položaja, s obzirom da su žene identifikovane kao jedna od ranjivih grupa naročito izloženih riziku od diskriminacije.

2017. godine). Pitanje unapređivanja rodne ravnopravnosti integrisano je u jednom broju sektorskih politika, uključujući u oblasti zapošljavanja, preduzetništva, socijalne inkluzije Roma i Romkinja, poljoprivrede i ruralnog razvoja, sporta, socijalne zaštite, policije u zajednici, sporta, omladine i usluga u oblasti geoprostornih podataka i upisa prava na nepokretnostima.

Paralelno s pravnim i političkim okvirom rodne ravnopravnosti formirali su se i institucionalni mehanizmi. Na nacionalnom nivou Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja nadležno je za pravni i strateški okvir. U okviru Ministarstva formiran je Sektor za antidiskriminacionu politiku i unapređenje rodne ravnopravnosti kao izvršni mehanizam⁵. Unutar Sektora su obrazovanje dve uže jedinice, Grupa za koordinaciju i unapređenje antidiskriminacione politike i socijalne uključenosti i Grupa za unapređivanje rodne ravnopravnosti. Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije (Odluka Vlade Republike Srbije 05 br. 02-13613/2014-1) koordinira rad organa državne uprave i drugih institucija u cilju unapređenja rodne ravnopravnosti i položaja žena i muškaraca u Republici Srbiji⁶. Parlamentarni odbor Narodne skupštine za ljudska i manjinska prava i rodnu ravnopravnost razmatra nacрте zakona i drugih pravnih akata vezanih za rodnu ravnopravnost. Formirana su i institucionalna tela za primenu Nacionalnog akcionog plana za sprovođenje Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnik građana se takođe bave pitanjima rodne ravnopravnosti i diskriminacije žena u okvirima svoje nadležnosti.

Na nivou AP Vojvodine ovim pitanjem se bave Odbor za ravnopravnost polova Skupštine AP, Pokrajinski sekretarijat za socijalnu politiku, demografiju i ravnopravnost polova, Zavod za ravnopravnost polova i zamenik Pokrajinskog ombudsmana za ravnopravnost polova. Na lokalnom nivou u većini lokalnih samouprava formirana su posebna tela koja se bave rodnom ravnopravnošću.

Navedeni pravni, strateški i institucionalni okvir rodne ravnopravnosti predstavlja spoljnu formu kroz koju se uobličuje i vodi

⁵ Ovo telo je zamenilo Upravu za rodnu ravnopravnost osnovanu 2008. godine u okviru Ministarstva rada i socijalne politike.

⁶ Svet za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije, osnovan 2004. godine, prestao je s radom 2014. godine osnivanjem Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost.

proces transformacije rodni odnosa u cilju postizanja *de facto* rodne ravnopravnosti. Predmet ovog rada je sagledavanje aktuelnog stanja rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji u cilju predviđanja perspektive ostvarivanja deklarativno postavljenih ishoda u ovoj oblasti. Primenjeni metodi uključuju metod kompilacije, prikupljanje statističkih i drugih podataka i analitički metod.

Rodna ravnopravnost u brojkama

Unapređenje rodno osetljive statistike i prikupljanje rodno razvrstanih podataka olakšali su praćenje stanja rodne ravnopravnosti u Srbiji⁷. U procenjivanju stepena rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji nezaobilazno je uzeti u obzir Indeks rodne ravnopravnosti⁸ (Babović 2016) koji je po prvi put primenjen za 2014. godinu. Prema ovom merilu, Srbija je ostvarila skor od 40,6% u ukupnoj rodnoj ravnopravnosti i zaostaje za prosekom 28 država članica EU (EU-28) u 2012. godini za 12 procentnih poena.

Najmanji jaz u rodnoj ravnopravnosti zabeležen je u domenu zdravlja (82,9% prema 90,0%), dok je jedini domen u kojem Srbija ima bolji rezultat od proseka EU-28 domen moći (43,0% prema 39,7%) (Babović 2016: 33).

U pod-domenu ekonomske moći Srbija prednjači sa 43,1% u odnosu na 31,7% u EU-28. Napredovanje žena u oblasti političkog života i ravnopravnog pristupa moći pretežno je posledica uvođenja zakonskih kvota u izborima za Narodnu, Pokrajinsku i lokalne skupštine. Učešće žena u Narodnoj skupštini se skoro utrostručilo: od 12,4% u 2000. godini, do 34% u 2016. godini. U lokalnim skupštinama

⁷ Detaljnije o položaju žena i muškaraca u pojedinim oblastima, kao i problematici višestruko diskriminiranih grupa, vidi u Rodnoj analizi za Srbiju (Dokmanović 2016).

⁸ Indeks rodne ravnopravnosti je merni instrument Evropske unije razvijen od strane Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost, a koji meri rodnu ravnopravnost u državama članicama EU na skali od 1 (potpuna neravnopravnost) do 100 (potpuna ravnopravnost) kroz šest domena: znanje, rad, novac, vreme, moć i zdravlje, i dva prateća pod-domena: nasilje i ukrštene nejednakosti. Rezultati ovog Indeksa daju informacije o rodnom jazu u ovim domenima, umesto o specifičnom položaju žena i muškaraca pojedinačno. Evropski institut za rodnu ravnopravnost je do sada izradio četiri izveštaja (u 2005, 2010, 2012. i 2015. godini). Vidi <http://www.eige.europa.eu/gender-equality-index> 13.08.2018.

ovaj skok je još veći: od u proseku 7% odbornica u 2000. godini, do 29% u 2014. godini. U Pokrajinskoj skupštini zastupljenost žena je porasla od 6,7% u 2000. godini do 35,8% u 2016. godini. Rodne kvote su predviđene i u izborima za nacionalne savete nacionalnih manjina (čl. 72, st. 5. Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, Sl. glasnik RS br. 72/2009, 20-2014 – odluka US, 55/2014. i 47/2018).

Žene se i dalje suočavaju s preprekama u zadobijanju političke moći tamo gde kvote nisu ustanovljene. Od 2000. godine broj žena u izvršnoj vlasti varirao je od dve do četiri. Od 14 članova Pokrajinske vlade samo su dve žene. U 16 lokalnih samouprava nema nijedne žene u opštinskom/gradskom veću, a u 92,1% lokalnih samouprava na funkciji predsednika opština ili gradonačelnika je muškarac (Zaštitnik građana 2016: 34–35). I pored rasta zastupljenosti žena na pozicijama odlučivanja u pojedinim ministarstvima (Ministarstvu odbrane, Ministarstvu unutrašnjih poslova i Ministarstvu pravde), one su u nesrazmerno maloj meri zastupljene ili u potpunosti odsutne na položajima odlučivanja u oblastima kao što su spoljni poslovi, rudarstvo, energetika, ekonomija i sport, kao i u upravnim odborima republičkih agencija i javnih preduzeća.

Srazmerno je mali broj žena i na položajima odlučivanja u sindikatima, a uopšte ne učestvuju u kolektivnom pregovaranju na nacionalnom nivou. Osim predsednice Vlade Republike Srbije, u Ekonomsko-socijalnom savetu nema nijedne žene. S obzirom na to da su ženske sekcije u sindikatima aktivne i da prednjače u borbi za poštovanje prava zaposlenih, njihovo upadljivo odsustvo na pozicijama odlučivanja se ne može opravdati njihovom nezainteresovanošću. Naprotiv, one imaju izričit interes da aktivno učestvuju u kolektivnom pregovaranju, s obzirom na visok stepen njihove diskriminacije prilikom zapošljavanja i na radu.

Na ovo ukazuje i Indeks rodne ravnopravnosti. Najveći jaz u rodnoj ravnopravnosti u Srbiji je u domenu rada, 38,2%, što je najniži rezultat u odnosu na sve druge članice EU (u EU-28 Indeks rodne ravnopravnosti iznosi 61,9%). Preko 40% žena radnog uzrasta je isključeno sa tržišta rada, u odnosu na 27% muškaraca (Pantović, Brađaš i Petovar 2017: 9). U pod-domenu koji se odnosi na učešće u radu (stopa zaposlenosti ekvivalentna punom radnom vremenu i trajanje radnog veka), stepen rodne ravnopravnosti je znatno viši i iznosi 61,6%. Najizraženija neravnopravnost je u pod-domenu

podele i kvaliteta rada, gde je vrednost indeksa samo 23,8%, ni polovina vrednosti indeksa u EU-28 (53,0%).

Stopa zaposlenosti žena iznosi 39,7%, što je 14,5 procentnih poena manje o stope zaposlenosti muškaraca (Republički zavod za statistiku 2017:16–17). Kada je reč o zaposlenosti, najveći rodni jaz na tržištu rada je prisutan u kategoriji lica od 55 do 64 godine starosti, gde je stopa zaposlenosti žena 32,5%, a muškaraca 52,8%. U pogledu dugoročne nezaposlenosti situacija je takođe nepovoljnija za žene (10,5% prema 9,5% za muškarce) (Republički zavod za statistiku 2017:73).

Prepreke u pristupu zapošljavanju otežavaju ženama pristup prihodu i imovini i mogućnostima da postignu ekonomsku nezavisnost. Veliki rodni jaz u domenu rada stoga neposredno uzrokuje raskorak u domenu novca. U ovom domenu Srbija ima drugi najniži rezultat u poređenju sa svim državama članicama EU (39,2% u odnosu na 67,8%) (Babović 2016:46). Ovaj jaz je posebno veliki u oblasti finansijskih resursa (26,6%), a u pod-domenu koji meri ekonomsku situaciju iznosi 57,9%. Statistički izmereno, žene su plaćene 11% manje od muškaraca (Avlijaš et al. 2013:10) i još uvek se susreću sa „staklenim plafonom“ u napredovanju. One češće nego muškarci rade kraće od punog radnog vremena i koncentrisane su u slabije plaćenim delatnostima i privrednim granama, kao što su obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita, tekstilna i kožno-prerađivačka industrija (Republički zavod za statistiku 2017:32).

Tokom dve decenije jača trend feminizacije sektora u kojima su dominirali muškarci, kao što su pravosuđe i mediji (Dokmanović 2016:4041). Sve je više žena koje ulaze i u svet preduzetništva. Broj preduzetnica je porastao od 7,9% u 2007. na 34% u 2017. godini (Republički zavod za statistiku 2017a:78).

I u domenu novca i u domenu rada regionalna odstupanja su izuzetna: Beograd beleži mnogo bolje rezultate od drugih regiona, što potvrđuje da žene u manjim gradovima i ruralnim područjima trpe veći stepen ekonomske i socijalne nesigurnosti. Time su više izložene riziku od siromaštva i socijalne isključenosti (Dokmanović 2016:45–46). Tome doprinosi i otežani pristup žena imovinskim pravima (Konstantinović-Vilić i Petrušić 2010a), nasleđivanju i pravdi (Dokmanović 2016:15–18).

U pogledu učestvovanja u obrazovnom procesu i u pogledu obrazovnih dostignuća ravnopravnost žena i muškaraca je visoka. Među učenicima koji završavaju srednje četvorogodišnje obrazovanje

više je devojčica (58%) nego dečaka. Visoke škole i fakultete više upisuju (56%) i završavaju (58%) žene (Republički zavod za statistiku 2017a:46). U domenu znanja Indeks rodne ravnopravnosti iznosi 36,1% i zaostaje za 13 procentnih poena za prosekom EU-28. Podela polova u oblasti obrazovanja je visoka, s obzirom na to da su žene u znatno većoj meri od muškaraca prisutne u oblastima društvenih nauka i umetnosti, dok je učešće u doživotnom učenju veoma nisko kod oba pola (Babović 2016:54). Doprinos žena nauci je potcenjen, čak i u društvenim naukama u kojima dominiraju žene. U Odeljenju društvenih nauka SANU nema nijedne žene.

Jedini domen u kojem su žene znatno više prisutne nego muškarci jeste vođenje domaćinstva. One dvostruko više od muškaraca rade u kući, dok je slika obrnuta kada je reč o plaćenim poslovima (Republički zavod za statistiku 2016:20). U ovom pogledu situacija u Srbiji se ne razlikuje mnogo od stanja u EU-28. Indeks rodne ravnopravnosti u domenu vremena iznosi 31,2% i za svega je 6,4 procentna poena lošija od proseka članica EU. Štaviše, u pogledu brige o domaćinstvu (47,0%) Srbija premašuje vrednost indeksa EU-28 (42,8%), a zaostaje u pod-domeni koji se odnosi na učešće u društvenim aktivnostima i razonodi (Babović 2016:60).

Uživanje prava i sloboda na principu rodne ravnopravnosti ženama otežava izloženost nasilju ili pretnji takvim ponašanjem unutar porodičnih i bračnih odnosa. Uprkos tome što se takvo nasilje krivično goni i sankcioniše, ono je i nadalje široko rasprostranjeno. U periodu april – jun 2018. godine mesečno se razmatralo između 3.500 i 4.000 slučajeva nasilja u porodici (Autonomni ženski centar 2018:5). U 2016. godini za krivično delo nasilje u porodici osuđeno je 100 žena i skoro 20 puta više muškaraca (Republički zavod za statistiku 2017a:102).

Broj femicida (Mršević 2013; Pavićević, Glomazić i Ilijić 2016:453–476) u porodično-partnerskom kontekstu je posebno alarmantan. Prema podacima Mreže Žene protiv nasilja (2018), koja je jedini javno dostupan izvor podataka o rasprostranjenosti i karakteristikama femicida, od 2010. zaključno sa 2017. godinom u Srbiji je ubijena najmanje 251 žena, dok je u prvih šest meseci 2018. godine ubijeno najmanje 20 žena⁹. Ovi i drugi dostupni podaci o rodno zasnovanom nasilju koje prikupljaju i objavljuju policija, tužilaštvo, pravosudni

⁹ Govori se o minimumu ubijenih žena, jer se podaci prikupljaju na osnovu medijskih izveštaja, a moguće je da ne dospeju svi slučajevi u medije.

organi i centri za socijalni rad, kao i rezultati istraživanja (Babović, Ginić i Vuković 2010; Nikolić-Ristanović 2010; Janković, Todorović i Vračarević 2015; Konstantinović-Vilić i Petrušić 2010) i izveštaja (Zaštitnik građana 2016; Zaštitnik građana 2016; Zaštitnik građana 2011; Branković et al. 2013) ne pružaju potpunu sliku, budući da evidentiranje i prikupljanje podataka nisu sistematizovani. Ispitivanja pokazuju samo jedan mali deo nasilja u porodičnim i partnerskim odnosima koji je registrovan od strane sistema, te je nasilje i dalje problem skriven od strane porodica i zajednice (Babović 2016:82).

Dostignuća i posrnuća

Brojke ukazuju na tvrdokorno opstajanje nejednakosti žena i muškaraca u pogledu mogućnosti uživanja osnovnih ljudskih prava i sloboda, i pored tendencije smanjivanja tog jaza u pojedinim sektorima kao što je učešće u političkom životu. Treba imati u vidu da evaluacija stanja rodne ravnopravnosti isključivo pristupom istovetnosti pojednostavljuje ulogu roda, jer posmatra rodne identitete kao binarni svet sa dve homogene kategorije muškaraca i žena (Babović 2016:12). Fokus ovakvog pristupa je na omogućavanju ženama da postanu ravnopravne sa muškarcima ulaskom u prethodno muške domene; u ovakvom pristupu, muška norma ostaje standard (Walby prema EIGE 2013:7).

Muškarci i žene, očito, nisu homogene kategorije; svaku od ove dve populacije čini mnoštvo grupa koje se razlikuju po svom ekonomskom, socijalnom, kulturnom i političkom statusu. Stepenn njihove marginalizacije i društvene isključenosti određuju lična svojstva kao što su dob, rasa, boja kože, nacionalno ili etničko poreklo, seksualna orijentacija, invaliditet, zdravstveno stanje, imovinski status, bračno stanje, porodični status i druge karakteristike koje povećavaju rizik izloženosti diskriminatornom postupanju. Tradicionalno „jednosno“ shvatanje diskriminacije – svaki od ovih osnova posmatra odvojeno. Takav pristup ne uzima u obzir specifičnosti lica koje je izloženo diskriminaciji istovremeno po dva ili više osnova na način da se oni ne mogu razdvojiti. Razumevanje i prepoznavanje interseksionalne diskriminacije je nužno za pravilno reagovanje države u pogledu sprečavanja diskriminacije, zaštite žrtve i vođenja odgovorajućih antidiskriminacionih politika (Dokmanović 2017a: 212).

Budući da cilja na promenu vrednosnih sudova, stereotipa i predrasuda, i eliminaciju diskriminatorских praksi koje omogućuju i reprodukuju nejednak odnos moći između žena i muškaraca, vođenje politika rodne ravnopravnosti je izuzetno kompleksan posao i zahteva angažovanje svih političkih aktera i civilnog društva. I u Evropskoj uniji ostvarivanje rodne ravnopravnosti je tek na pola puta, a ka tom cilju napreduje se izuzetno sporo¹⁰. Osnovno pitanje koje proizilazi iz teorijskih promišljanja stepena ostvarene ravnopravnosti u EU vezano je za pitanje da li je ženama potrebna suštinski različita politika od muškaraca i da li je interesni koncept adekvatan ako ga procenjujemo sa stanovišta da jednako tretira žene i muškarce (Čičkarić 2015:502).

Kako bi merili efikasnost politika rodne ravnopravnosti, osnovno pitanje od kojeg treba da se polazi jeste to – kako se definiše rodna ravnopravnost i kako treba da bude ostvarena (Babović 2016:11). Evropski institut za rodnu ravnopravnost se zalaže za kombinaciju tri pristupa: (1) ravnopravnost putem istovetnosti – jednake mogućnosti ili ravnopravni tretman, (2) ravnopravno vrednovanje različitosti – specijalni programi, i (3) transformacija rodnih praksi i standarda evaluacije.

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost 2016–2020. takođe usvaja kombinaciju ova tri pristupa. Ona cilja na transformaciju rodnih obrazaca, zahteva primenu mera za osvarivanje ravnopravnog tretmana žena i muškaraca primenom politika i mera jednakih mogućnosti i nalaže sistemsko uvođenje rodne perspektive u donošenje, primenu i praćenje javnih politika na svim nivoima, uključujući primenu rodno odgovornog budžetiranja. Predstojeća evaluacija sprovođenja Akcionog plana u periodu od 2016. do 2018. godine pokazaće ubrzo efekte (ne)prime ne ove politike.

U pogledu rodne ravnopravnosti u Srbiji, najveće je dosadašnje dostignuće u tome što je ova tema postala političko pitanje. Za ovaj uspeh su prevashodno zaslužne ženske organizacije i grupe, aktivistkinje ženskog pokreta, ženska parlamentarna mreža i ženske/rodne studije koje se decenijama, nesmanjenim intenzitetom, zalažu za rodnu ravnopravnost i poštovanje međunarodnih i

¹⁰ Unazad deset godina Indeks rodne ravnopravnosti EU-28 porastao je za samo 4,2 procentna poena (od 62% u 2005. do 66,2% u 2015. godini) (EIGE 2017: xiii).

evropskih standarda ženskih ljudskih prava. Rezultat toga je unapređenje de iure rodne ravnopravnosti putem uspostavljanja pravnog, strateškog i institucionalnog okvira i harmonizacije s međunarodnim i evropskim standardima. Značajan rezultat predstavlja uvođenje ženskih/rodnih studija u formalno obrazovanje na diplomskim i posle diplomskim studijama Univerziteta u Novom Sadu i Univerziteta u Beogradu. Ovi rezultati su, međutim ograničenog dometa zbog nepostojanja istinske namere za promenom rodnog režima. Primena zakona i politika je fragmentarna i nedоследna. Institucionalni mehanizmi su nedovoljno efikasni. Akademski rezultati i istraživanja u oblasti studija roda nisu dovoljno vidljivi i promovisani unutar akademske zajednice, i nedovoljno se koriste u svrhu stručnog usavršavanja ljudskih resursa za primenu i unapređivanje politike rodne ravnopravnosti.

Prepreke

Usvojeni strateški ciljevi Republike Srbije u ovoj oblasti trebalo bi da budu potvrda da je država prepoznala rodnu ravnopravnost kao preduslov razvoja i faktor otklanjanja ključnih razvojnih prepreka zemlje, kao što su neusaglašeni demokratski i ekonomski razvoj, neadekvatno korišćenje ljudskih resursa, zanemareni razvoj ruralnih područja, neodgovarajuće upavljanje prirodnim resursima i ugrožavanje životne sredine, kako je to navedeno u aktuelnoj Strategiji za rodnu ravnopravnost. Pokušaji ostvarivanja ovog deklarativnog zalaganja, međutim, nailaze na oštre otpore onih koji su dizali ruke za ustanovljavanje zakonodavnog, institucionalnog i političkog okvira rodne ravnopravnosti. Paradoks je, zapravo, prividan. Sve što se tiče rodne ravnopravnosti (o)lako se prihvata dok se ne pokuša zadreti u realnu transformaciju postojećih odnosa moći. Menjanje stanja otežava i raširenost rodnih stereotipa i predrasuda kod vršilaca zakonodavne, izvršne i sudske vlasti na svim nivoima. Rezultati istraživanja (Ipsos et al. 2013) ukazuju na njihovu nedovoljnu percepciju diskriminacije prema ženama i visoku toleranciju prema diskriminaciji, naročito seksualnih manjina. U organima javne vlasti preovlađuje stav da su diskriminisane grupe same odgovorne za svoj položaj, čime se relativizuje odgovornost države i društva. Stoga ne čudi što ulažu malo napora u primenu antidiskriminacione legislativne i politike.

Tako pojedina pitanja¹¹, pa čak i ona koja su usvojena u zakonskim i drugim dokumentima, u javnosti otvaraju žučnu debatu za i protiv. Otpor prema „feminizmu“ i „feministkinjama“ prisutan je i kod žena, čak i kod mladih i uspešnih koje se bave „atipičnim“ poslovima (Hughson 2018:103). Čičkarić (2016:127) upozorava na složenost prevođenja feminističkih diskursa i praksi u javne politike, s obzirom na to da zahteva podjednako angažovanje svih aktera trougla moći: državne administracije, političkih subjekata i ženskog pokreta. Rezultat toga jeste to da su mnoge sektoralne politike i dalje rodno „slepe“.

Rodni stereotipi se i nadalje nesmetano reprodukuju u udžbenicima (Stjepanović, Gavrilović i Petrušić 2010; Bačević et al. 2010; Čeriman i Milutinović Bojanić 2016) i šire putem medija (Beker 2012; Jakobi, Lukić i Marković 2012). U tom pogledu prednjače rijaliti programi koji promovišu i nasilničko ponašanje, govor mržnje i mizoginiju. Netolerancija i huškački govor su naročito snažni protiv LGBT populacije (Zaštitnik građana 2011a; Zaštitnik građana 2017:35–36; UNDP 2017). Naučnice, preduzetnice, inovatorke i inženjerke su nevidljive u javnom diskursu, kao i pripadnice ranjivih grupa kao što su žene sa invaliditetom, seoske žene, Romkinje i starije žene. Mediji reprodukuju marginalizaciju žena i putem ćutanja o pitanjima koja su važna za rodnu ravnopravnost i unapređenje položaja žena. Način na koji se one prikazuju u medijima i „medijske tišine“ marginalizuju žene i teme koje su za njih važne (Mršević 2015:77). Snažan uticaj medija na širenje, odnosno uklanjanje rodni stereotipa i predrasuda potvrđuje podatak da su mediji najvažniji izvor informacija o rodnoj ravnopravnosti (Bošković et al. 2011:88).

I pored opšteg pozitivnog stava populacije u Srbiji prema politici rodne ravnopravnosti, istraživanje iz 2011. godine pokazalo je da trećina javnosti ne podržava aktivnu politiku u ovoj oblasti, kao i da još uvek opstaju suprotstavljeni stavovi o rodnoj ravnopravnosti kao vrednosnoj dimenziji (Bošković et al. 2011:86–87). Najvidljiviji otpor prema faktičkom uvažavanju rodne ravnopravnosti je odbijanje mnogih medijskih poslenika, političkih funkcionera, rukovodilaca i zaposlenih u organima javne vlasti, sudija, tužilaca, nastavnika, pa čak i akademika i lingvista (Odbor za

¹¹ Primera radi, rodno osetljiv jezik, rodni identitet, prava LGBT (Petrušić 2013).

standardizaciju srpskog jezika 2018), da upotrebljavaju ženski gramatički rod za zanimanja ukoliko ih obavlja žena. To odbijanje se pravda protivljenjem da se prihvati „silovanje srpskog jezika“ i „lingvistički inženjering“, kako to obrazlažu protivnici rodno osetljivog jezika (iako srpski jezik po svojoj prirodi i gramatičkoj strukturi to jeste). Prema njihovom stavu, vrši se „nasilje nad jezikom“ ako se kaže direktorka, sutkinja, guvernerka, pilotkinja i borkinja, na primer, dok takvog „nasilja“ nema kada se govori o čistačicama, kuvaricama, učiteljicama i pravicama. Upotreba ženskog roda za profesije koje su doskora bile isključivo muški domen još uvek se u javnom diskursu smatra nametanjem koje nema uporišta u sistemu (Santovac 2017; Beta 2017). Zanimljivo je da je promena jezika normalna i prirodna, i da je jezik koji se ne menja veštački društveni i kognitivni instrument koji ne može zadovoljiti promenljive društvene potrebe; upotreba generičkog ili opšteg (tj. muškog) roda u pravnim i političkim aktima nije nikako rodno neutralan jezik, nego maskuliziran jezik koji podrazumeva da je deo ili cela moć u rukama onih koji pripadaju muškoj populaciji (Savić, Konstantinović Vilić i Petrušić 2006).

Rodno osetljiv jezik je samo jedan od mnogih kamena spoticanja zbog kojeg se usvajanje novog Zakona o rodnoj ravnopravnosti odlaže već nekoliko godina (Beta 2017; Mirković 2018; Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost 2017). Najviše negativnih komentara na Nacrt zakona iz 2017. godine¹² imali su resori dominantno maskulinog karaktera u kojima je koncentrisana glavna političke moći (Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo odbrane, Privredna komora Srbije, Unija poslodavaca Srbije i Samostalni sindikat Srbije), budući da ih karakteriše prihvatanje onih promena koje ne ugrožavaju društveni položaj i dostignute privilegije muškaraca (Čičkarić 2018:296). Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračku i socijalnu zaštitu, u čijoj je inače nadležnosti rodna ravnopravnost, protivilo se Nacrtu zakona „zbog mera štednje“ i što bi mogao da dovede do nesrazmerno većeg otpuštanja muškaraca u javnom sektoru, kao i da bi obaveza vođenja evidencije o rodnoj ravnopravnosti mogla negativno da se odrazi na investicionu klimu

¹² Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Nacrt zakona o rodnoj ravnopravnosti sa izmenama i dopunama, nakon javnih konsultacija, januar 2018. <https://www.minrzs.gov.rs/dokumenti-7968.html> 15.08.2018.

(Skrozza 2017). Foreign Investors Council je takođe mišljenja da bi vođenje takve evidencije bio dodatni trošak za poslodavce¹³.

Otpor poslodavaca i stranih investitora poštovanju rodne ravnopravnosti je razumljiv, jer zarađuju na potplaćenju ženskoj radnoj snazi. U Srbiji je i muška radna snaga jeftina, no mehanizmi zaštite od diskriminacije su naročito slabi kada je reč o zaštiti žena, te nema smetnji da se njihov rad još manje plaća. U savremenom privrednom kontekstu, uključivši i u Srbiji, primarni motiv privređivanja je profit, a ne zadovoljavanje potreba ljudi. Ekonomska i socijalna prava su postala „korporativni trošak“ i „kočnica privrednog rasta“ (Dokmanović 2017). Tranziciona ekonomska politika se preusmerila s društvenih na korporativne interese. Ekonomska politika se zasniva na privatizaciji, forsiranju nesputanog tržišta, liberalizaciji finansija i trgovine i zamejivanju koncepta opšteg dobra konceptom privatne svojine. Prioritet države da izgradi tržišnu i kompetitivnu ekonomiju što brže i po svaku cenu – sprovodi se putem smanjivanja cene rada, standarda uslova rada i eliminisanja efikasne zaštite na radu, uključujući i sindikalnu zaštitu, radi privlačenja stranih investitora. Uslovljena je drastičnim smanjivanjem budžetskih izdvajanja za društvene i socijalne de-latnosti i urušavanjem socijalne uloge države.

Zaokret od socijalističkog načina privređivanja i negovanja visokog nivoa ekonomskih i socijalnih prava ka tržišnom, kapitalističkom privređivanju nije bio rodno neutralan (Drakulić and Dokmanović 2011; Dokmanović 2017). Naprotiv; konkurentnost žena na tržištu rada opada zbog njihove reproduktivne uloge i povećanja neplaćenog rada u kući i u vezi s porodicom, kao posledica smanjenja socijalne uloge države. Privatizacija javnih usluga kao što su dečija, zdravstvena i socijalna zaštita dodatno pogađaju žene, jer vrtiči, jaslice i gerontološki centri postaju skupi i nedostupni za mnoge. Briga o deci, bolesnim i starijim članovima porodice je najčešći razlog što žene napuštaju radno mesto. Ovaj se problem nastoji rešiti usklađivanjem porodičnog i poslovnog života žene, čime se *de facto* prihvatilo stanje neravnopravnosti (Fiket 2018). Diskriminacija žena na tržištu rada, kao i masovno nesankcionisano kršenje njihovih

¹³ Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Nacrtr zakona o rodnoj ravnopravnosti sa izmenama i dopunama na osnovu evaluacije komentara, sugestija i primedaba dostavljenih tokom javne rasprave, realizovane u periodu od 14. juna do 5. jula 2018. godine, <https://www.minrzs.gov.rs/dokumenti-7968.html> 15.08.2018.

prava iz radnog odnosa, dokumentovana su rezultatima istraživanja (Pantović, Bradaš i Petovar 2017; Nikolić-Ristanović 2012; Avlijaš et al. 2013; Žarković-Lakić i Vladislavljević 2016; Kolin i Čičkarić 2010; Babović 2010) i izveštajima nezavisnih tela (Petrušić 2013a). Više od polovine pritužbi Zaštitniku građana u oblasti rodne ravnopravnosti bilo je zbog povrede prava trudnica i porodilja (Zaštitnik građana 2016:32). Pojedine kategorije, kao što je „pomažući neplaćeni član radnje ili poljoprivrednog domaćinstva“ – stavljaju se u gotovo rop-ski položaj, bez mogućnosti da ostvare osnovna prava iz radnog odnosa (Pantović, Bradaš i Petovar, 2017:27).

Ekonomska politika koju je Vlada Republike Srbije utvrdila za period od 2018. do 2020. godine (Vlada Republike Srbije 2018) ne daje nadu da će se stanje poboljšati, i pored toga što je po prvi put u ovakav planski dokument uključen rodni aspekt. Ocena rodnog aspekta pojedinih oblasti strukturnih reformi pokazuje nerazumevanje šta rodni aspekt zapravo znači, i da je ubačen u dokument prvenstveno radi zadovoljavanja forme, odnosno usklađivanja s ciljevima i merama iz Strategije za rodnu ravnopravnost. Primera radi, ocenjuje se da će reforma upravljanja kapitalnim investicijama imati podjednak pozitivan uticaj na zapošljavanje oba pola, dok sve stručne analize u ovoj oblasti ukazuju da to nije tako. Reforme pojedinih oblasti, kao što su razvoj energetskog tržišta i pojednostavljene postupaka za poslovanje, ocenjuju se kao rodno neutralne. Kao rodni aspekt unapređenja delotvornosti inspeksijskog nadzora navodi se doprinos poštovanju prava radnika u načelu. Reforma u cilju unapređenja konkurentnosti i položaja poljoprivrednih gazdinstava uključuje posebne bodovne sisteme u pristupu pomoći za žene nosioce poljoprivrednog gazdinstva. Zanimljivo je da povećanje ekonomske aktivnosti ove kategorije stanovništva zahteva znatno kompleksniji odgovor koji treba da obuhvati unapređenje komunalne, saobraćajne i zdravstvene infrastrukture, odnosno otklanjanje uzroka zbog kojih je snažna tendencija migracije, naročito mladih, iz sela u gradove. Potiskivanje transformacionih alatki za postizanje rodne ravnopravnosti vidljivo je i u tome što se umesto izraza „rodno odgovorno budžetiranje“¹⁴ koristi izraz „rodno ravnopravno

¹⁴ Ostaje otvoreno pitanje zašto je Vlada Republike Srbije odstupila od definicije i značenja pojedinih izraza vezanih za rodnu ravnopravnost koje je prihvatila usvajanjem Nacionalne strategije za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine.

budžetiranje“. Usvojene ekonomske reforme, kreirane „u saradnji sa Međunarodnim monetarnim fondom i Svetskom bankom“, ukazuju na to da Vlada ne odstupa od puta koji, kako je argumentovano u prethodnom delu rada, zapravo podrića šanse uspostavljanja rodne ravnopravnosti i socijalnog uključivanja žena i drugih marginalizovanih grupa.

Promovisanje preduzetništva kao emancipatorske prakse za žene može takođe da se pretvori u oslonac neoliberalnoj državi, koja zapravo podstiče i reprodukuje podređenost žena (Dokmanović 2012). Đurić Kuzmanović (2018a) upozorava na to da su ekonomske, društvene i moralne koristi koje žene ostvaruju učešćem u sitnom porodičnom preduzetništvu diskutabilne i omeđene interesima krupnog kapitala i neoliberalne države. Autorka (2018:31) ukazuje i na nedostatak feminističke ekonomske perspektive u različitim segmentima mikro- i makroekonomije u kontekstu globalizacije i postsocijalističke transformacije države. U javnoj raspravi o revidiranom Nacrtu zakona o rodnoj ravnopravnosti juna 2018. godine – akademska zajednica je istakla potrebu transformisanja ekonomske politike koja podstiče rodnu i socijalnu neravnopravnost u socijalno odgovornu ekonomsku politiku zasnovanu na ljudskim pravima, socijalnoj i rodnoj pravdi (Institut društvenih nauka 2018).

Nedostaju i istraživanja maskuliniteta i rodne perspektive iz muškog ugla, koja su još u začetku. Oslanjanje na objektivne činjenice i razumevanje i „ženske“ i „muške“ perspektive jeste neophodno kako bi se konstruktivno pristupilo urodnjavanju svih državnih politika i strategija (Hughson 2018:112). Zabrinjava i to što je istraživanje o muškarcima i rodnoj ravnopravnosti IMAGES Srbija pokazalo da su postojeća mesta transformacije u pravcu veće egalitarnosti „ne samo jako sužena, već da je dramatično nizak nivo razumevanja i autorefleksije mladih muškaraca o sopstvenom rodnom identitetu“ (Hughson 2018:102). Ovakva istraživanja su nužna radi identifikovanja odgovarajućih intervencija, budući da je rodna ravnopravnost strukturisana i stratifikovana vrednost, deo šireg vrednosnog sistema (Bošković et al. 2011:86). I pored toga što za građanke i građane Srbije rodna ravnopravnost nije važno političko pitanje, većina ne osporava da ima određenu vrednost, što je važan pokazatelj daljih koraka u ovoj oblasti (Ignjatović and Bošković 2013:425).

Zaključak

I pored izvesnih pomaka u ustanovljavanju pravnog, političkog i institucionalnog okvira rodne ravnopravnosti i usklađivanju s međunarodnim i evropskim standardima, Republika Srbija je daleko od ostvarivanja *de facto* rodne ravnopravnosti. Nasilje nad ženama, seksizam, rodni stereotipi i predrasude rašireni su u svim sferama javnog i privatnog života. Javne politike u mnogim sektorima su i dalje rodno „slepe“ perpetujući neravnopravnost žena i muškaraca. Zalaganje za rodnu ravnopravnost na način na koji to vladajući establišment radi jeste zapravo podvala promotera neoliberalnog predatorskog kapitalizma koji koriste priču o ljudskim pravima kao trojanskog konja za bezobzirnu eksploataciju i podjarmljivanje ljudi i država širom sveta. Funkcionisanje sistema ljudskih prava ne može se ispravno oceniti i unapređivati bez sagledavanja društvenog i ekonomskog konteksta u kojem se norme i standardi ljudskih prava „proizvode“ i primenjuju. U tom kontekstu se i stvaraju i održavaju rodni odnosi. U prilog tome govori i činjenica da je i EU tek na pola puta do ostvarivanja rodne ravnopravnosti.

U Srbiji (kao i u svim drugim državama nastalim iz socijalističke Jugoslavije) puteve ekonomskog razvoja i politike diktiraju međunarodne finansijske institucije, transnacionalne korporacije i mega-banke koje deklarativno promovišu ljudska prava kako bi sakrile svoje stvarne ciljeve. One osporavaju regulatornu ulogu države radi oslobađanja sve većeg prostora za maksimalizaciju njihovog kapitala. Državama u kojima operišu dozvoljavaju da efikasno i dosledno ostvaruju i štite one norme ljudskih prava koje odgovaraju njihovim interesima. „Reforme“ radnopravnog zakonodavstva su rađene tako kako bi se smanjivala radnička prava, a uvećavala prava poslodavaca. „Fleksibilizacija“ rada i smanjivanje nadnica i beneficija iz radnog odnosa doveli su do rasta prekarnog rada i ponižavajućih uslova rada. Poštovanje ljudskih prava i rodne ravnopravnosti postaju trošak koji se od države traži da ukloni. U ovakvom kontekstu, oslabljenoj i prezaduženoj državi se otima njen ekonomski suverenitet, bez koga nema ni političkog suvereniteta. Gubitnici su i žene i muškarci, razlika je samo u težini tereta koji nose. Uništavanje socijalne infrastrukture i smanjivanje socijalne uloge države neposredno se odražava na rodne odnose.

Repatrijarhalizacija srpskog društva je rezultat struktura moći utemeljenih na logici kapitala i neoliberalne države. Mogućnosti transformacije rodni odnosa isključivo putem politika rodne ravnopravnosti su stoga ograničene, s obzirom na ispreplitanost političkih, ekonomskih, društvenih i kulturnih procesa. Treba imati u vidu da se rodna ravnopravnost, socijalna pravda i poštovanje ljudskih prava ne mogu postići metodama klasične ekonomske politike, budući da ona počiva na tradicionalnim rodnim ulogama, rasnim, klasnim i nacionalnim hijerarhijama, i na privilegovanom muškom agentu. Potreban je zaokret ka novoj paradigmi u čijoj će osnovi biti poštovanje ljudskog dostojanstva i fundamentalni humanizam. Rekonstruisanje društva u tom smeru zahteva istovremeno usklađeno delovanje i odozgo (države) i odozdo (žena i muškaraca kao ravnopravnih jedinki u porodičnim odnosima). Prvi koraci koje Republika Srbija može da učini u tom smeru jesu povrat ekonomskog suvereniteta i urođnjavanje institucija i politika. Preduslov toga jeste promena kulturnih obrazaca na kojima počiva rodni režim i istinsko razumevanje teze da je prosperitetno društvo ono u kojem je dostignut visok kvalitet svakodnevnog života i žena i muškaraca na principima međusobnog uvažavanja i poštovanja.

LITERATURA

- Avlijaš Sonja, Nevena Ivanović, Marko Vladislavljević i Sunčica Vujić. 2013. *Gender Pay Gap in the Western Balkan Countries: Evidence From Serbia, Montenegro and Macedonia*. Belgrade: Foundation for the Advancement of Economics (FREN).
- Babović Marija, Katarina Ginić i Olivera Vuković. 2010. *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*. Beograd: SeConS.
- Babović Marija. 2010. *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi: Evropska unija i Srbija*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- Babović Marija. 2016. *Indeks rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji – Merjenje rodne ravnopravnosti u Srbiji 2014*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- Bačević Jana et al. 2010. *Analiza rodne dimenzije u visokoškolskom obrazovnom materijalu*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).
- Beker Kosana. 2012. *Mediji u Srbiji: od diskriminacije do ravnopravnosti*. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.

- Beta. 2017. Mihajlović: Niko neće biti kažnjen ako ne kaže borkinja. 19.10.2017. <http://rs.n1info.com/a336108/Vesti/Vesti/Mihajlovic-Niko-nece-bit-i-kaznjen-ako-ne-kaze-borkinja.html> 15.08.2018.
- Bošković Aleksandar, Suzana Ignjatović, Dragomir Pantić i Zoran Pavlović. 2011. *Građanke i građani Srbije o rodnoj ravnopravnosti*. Javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost i Institut društvenih nauka.
- Branković Biljana, Tanja Ignjatović, Slađana Jovanović, Marija Lukić, Vanja Macanović i Zorica Mršević. 2013. *Godišnji izveštaj Opservatorije za praćenje nasilja prema ženama 2012*. Beograd: Mreža Žene protiv nasilja i Mreža za Evropski ženski lobi.
- Čičkarić Lilijana. 2015. Efekti institucionalizacije rodne ravnopravnosti u Evropskoj uniji. *Sociologija*, vol. 57 (3):490–504.
- Čičkarić Lilijana. 2016. *Žene i politika iz rodne perspektive*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Čičkarić Lilijana. 2018. Feministički pristup diskurzivnoj kritici rodne ravnopravnosti. *Sociologija*, 60 (1):288–298.
- Ćeriman Jelena i Sanja Milutinović Bojanić (ur). 2016. *Rodno vaspitanje i obrazovanje: (Ne)mogući dijalog*. Beograd: Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju i Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Dokmanović Mirjana. 2017. *Uticaj neoliberalizma na ekonomska i socijalna prava*. Beograd: Institut društvenih nauka i Čigoja štampa.
- Dokmanović Mirjana. 2012. *Globalizacija i razvoj zasnovan na ljudskim pravima iz rodne perspektive*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.
- Dokmanović Mirjana. 2016. Gender Analysis for Serbia. Delegation of the European Union to the Republic of Serbia. http://www.europa.rs/files//Gender_Equality/Gender-Analysis-Serbia-dec-2016.pdf
- Dokmanović Mirjana. 2017a. Višestruka i intersekcionalna diskriminacija. *Pravni život*, god. 46 (10):211–226.
- Drakulić Danica and Mirjana Dokmanović. 2011. Family, Social Networks and Gender Inequalities at the Labour Market in Serbia. *Montenegrin Journal Of Economics*, 7 (2). Podgorica: Economic Laboratory for Transition Research, pp. 65–72.
- Đurić Kuzmanović Tatjana. 2018. Feministička ekonomija u postsocijalističkoj Srbiji. U: Zaharijević Adrijana i Katarina Lončarević (ur). 2018. *Neko je rekao feminizam? Feministička teorija u Srbiji danas*. Knjiga apstrakta. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, str. 31.
- Đurić Kuzmanović Tatjana. 2018a. Small-Scale Family Entrepreneurship as Support to the Neoliberal State in Post-Socialist Serbia. *Sociologija*, 40 (1):50–63.
- European Institute for Gender Equality (EIGE). 2013. Gender Equality Index Report 2012. <http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/Gender-Equality-Index-Report.pdf> 15.08.2018.

- European Institute for Gender Equality (EIGE). 2017. Gender Equality Index Report 2017. Measuring gender equality in the European Union 2005–2015. European Institute for Gender Equality.
- Fiket Irena. 2018. Rodna podela rada u domaćinstvu, lično koje i dalje nije političko. U: Zaharijević Adrijana i Katarina Lončarević (ur). *Neko je rekao feminizam? Feministička teorija u Srbiji danas*. Knjiga apstrakta. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, str. 33.
- Hughson Marina. 2018. *Muškarci u Srbiji: promene, otpori i izazovi – Rezultati istraživanja o muškarcima i rodnoj ravnopravnosti*, IMAGES Srbija 2018. Beograd: Centar EB.
- Ignjatović Suzana and Aleksandar Bošković. 2013. Are we there yet? Citizens of Serbia and public policy of gender equality within EU accession context. *European Journal of Women's Studies* 20(4):425–440.
- Institut društvenih nauka. 2018. Studijsko-istraživačka grupa za rodnu ravnopravnost i javne politike. Okrugli sto Zakon o rodnoj ravnopravnosti: Značaj, potrebe i prepreke – Zaključci i preporuke. http://idn.org.rs/vesti_cir.php?id=271 05.08.2018.
- Ipsos Strategic Marketing, UNDP u Srbiji i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. 2013. *Istraživanje: Odnos predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji*. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
- Jakobi Tatjana, Milan Lukić i Milena Marković. 2012. *Istraživanje: Mediji i diskriminacija u Srbiji*. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
- Janković Biljana, Nataša Todorović i Milutin Vračarević. 2015. *Dobro čuvana porodična tajna – zlostavljanje starijih osoba*. Beograd: Crveni krst Srbije.
- Kolin Marija i Lilijana Čičkarić. 2010. Rodne nejednakosti u zapošljavanju, upravljanju i odlučivanju. *Stanovništvo*, 1:103–124.
- Konstantinović-Vilić Slobodanka i Nevena Petrušić. 2010. *Žene, zakoni i društvena stvarnost*. Knjiga prva. Niš: SVEN.
- Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije. 2017. Koordinaciono telo: Pogrešna tumačenja Nacrta zakona o rodnoj ravnopravnosti, <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/press/vesti/koordinaciono-telo-pogresna-tumacena-nacrta-zakona-o-rodnoj-ravnopravnosti> 16.08.2018.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Nacrt zakona o rodnoj ravnopravnosti sa izmenama i dopunama, nakon javnih konsultacija, januar 2018. <https://www.minrzs.gov.rs/dokumenti-7968.html> 15.08.2018.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Nacrt zakona o rodnoj ravnopravnosti sa izmenama i dopunama na osnovu evaluacije komentara, sugestija i primedaba dostavljenih tokom javne rasprave, realizovane u periodu od 14. juna do 5. jula 2018. godine, <https://www.minrzs.gov.rs/dokumenti-7968.html> 15.08.2018.

- Mirković Jelena. 2018. U čijoj fioci čeka Zakon o rodnoj ravnopravnosti. N1 Vesti, 30.01.2018. <http://rs.n1info.com/a360733/Vesti/Vesti/Zakon-o-rodnoj-ravnopravnosti-jos-na-cekaju.html> 15.08.2018.
- Mreža Žene protiv nasilja. 2018. Femicid – namerno ubijanje žena samo zato što su žene. <https://www.zeneprotivnasilja.net/images/pdf/Femicid-pamflet-2018.pdf> 15.08.2018.
- Mršević Zorica. 2015. Mediji u Srbiji u 2014. o rodno zasnovanom nasilju: Između stereotipa i zabave. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mršević Zorica. 2013. Femicid. *Pravo i politika*. 6 (1):51–69.
- Nikolić-Ristanović Vesna (ur). *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
- Nikolić-Ristanović Vesna, Sanja Čopić, Jasmina Nikolić, Bejan Šaćiri. 2012. *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Odbor za standardizaciju srpskog jezika. Institut za srpski jezik. SANU. 2018. Jezik rodne ravnopravnosti. 14.05.2018. <http://www.isj.sanu.ac.rs/2018/05/14/jezik-rodne-ravnopravnosti> 17.08.2018.
- Pantović Jovana, Sarita Bradaš i Ksenija Petovar. 2017. *Položaj žena na tržištu rada*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- Petrušić Nevena (ur). 2013. *Diskriminacija na osnovu pola i rodnog identiteta: zbornik mišljenja, preporuka i upozorenja Poverenika za zaštitu ravnopravnosti*. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
- Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. 2015. *Poseban izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti o diskriminaciji žena*. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
- Republički zavod za statistiku. 2016. *Korišćenje vremena u Republici Srbiji, 2010. i 2015*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku. 2017a. Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2017. Bilten 634. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku. 2017b. *Žene i muškarci u Republici Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Santovac Adam. 2017. Zakon i rodno osetljiv jezik: Pilot ili pilotkinja. N1 Vesti. 19.10.2017. <http://rs.n1info.com/a336238/Vesti/Vesti/Zakon-i-rodno-osetljivi-jezik-Pilot-ili-pilotkinja.html> 15.08.2018.
- Savić Svenka, Slobodanka Konstantinović Vilić, Nevena Petrušić. 2006. Jezik zakona – karakteristike i rodna perspektiva. U *Pravo i jezik: zbornik referata sa naučnog skupa održanog 4. maja 2006*. Kragujevac: Pravni fakultet.
- Skrozza Tamara. 2017. Prava žena i sukob na dvoru. *Vreme*. 1394. 21.09.2017. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1530847> 17.08.2018.

- Stjepanović-Zaharijevski Dragana, Danijela Gavrilović i Nevena Petrušić. 2010. *Obrazovanje za rodnu ravnopravnost. Analiza nastavnog materijala za osnovnu i srednju školu*. Niš: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).
- UN Women, SIPRU and Coordination Body for Gender Equality. 2015. Evaluation of the National Action Plan for the Implementation of the National Strategy for Improving the Position of Women and Promoting Gender Equality in the Republic of Serbia. Belgrade: UN Women.
- UNDP. 2017. Biti LGBTI u Istočnoj Evropi: Izveštaj za Srbiju. Beograd: UNDP.
- Vlada Republike Srbije. 2018. Program ekonomskih reformi za period od 2018. do 2020. godine. <http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/strategije/2018/ERP%202018-2020%20SRB%20FINAL.pdf> 18.08.2018.
- Vujadinović Dragica i Vojislav Stanimirović. 2016. Rodni odnosi u Srbiji u doba tranzicije – između emancipacije i retraditionalizacije. U G. Dajević i B. Vranić (ur), *Demokratska tranzicija Srbije – (re)kapitulacija prvih 20 godina*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 189–215.
- Zaštitnik građana. 2011. Poseban izveštaj o situaciji porodičnog nasilja nad ženama u Srbiji. Beograd: Zaštitnik građana.
- Zaštitnik građana. 2011a. LGBT populacija u Srbiji – Stanje ljudskih prava i društveni položaj. Beograd: Zaštitnik građana.
- Zaštitnik građana. 2016. Zaštita žena od nasilja u porodici i partnerskim odnosima – Izabrane preporuke Zaštitnika građana. Beograd: Zaštitnik građana.
- Zaštitnik građana. 2017. Redovan godišnji izveštaj za 2017. godinu. Beograd: Zaštitnik građana.
- Žarković-Rakić Jelena i Marko Vladislavljević. 2016. *Mogućnost pristupa ekonomskim šansama u Srbiji za žene*. Tim za socijalno uključivanje i smanjivanje siromaštva Vlade Republike Srbije i Svetska banka.

Mirjana Dokmanović

**GENDER EQUALITY IN SERBIA:
ACHIEVEMENTS, OBSTACLES AND
PERSPECTIVES**

Abstract

the paper examines the state of play of gender equality in the Republic of Serbia in order to predict the perspective of realization of declared objectives in this field. Despite evident progress in harmonizing with the international and European standards of gender equality, and establishing legal, political and institutional framework of gender equality, Serbia lags behind reaching de facto gender equality. Many sectoral policies are still gender blind, perpetuating inequalities between women and men. Violence against women, sexism, gender stereotypes and

prejudices are widespread in all spheres of public and private life. Repatriarchalization of the society is caused by power structures based on the logic of capital and neoliberal state. The possibilities of transformation of gender relations solely by using gender equality policies are limited, due to interdependence of political, economic, social and cultural processes. Gender equality, social justice and human rights cannot be achieved by methods of the classical economic policy, as it is based on traditional gender roles, class and national hierarchies, and on the privileged male agent. There is a need for a turning point towards a new paradigm based on fundamental humanism and respect for human dignity.

Key words: gender equality, discrimination against women, neoliberal state, transition, gender perspective, social justice.